

§3.1. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ

Частина перша: доба Ренесансу і Бароко

<https://doi.org/10.37835/263-01-1.02>

ФАКТОР МОВИ У ВИЗНАЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО МЕНТАЛІТЕТУ. СВІТОВИЙ ДОСВІД

Однією з найбільш болісних і досі не вирішених проблем у науці про літературу є питання про національну ідентифікацію літературного явища. Дослідник змушений шукати компроміси у безлічі багатозначних випадків

і тоді, коли назва країни не збігається з мовою її (усі, скажімо, американські держави), і тоді, коли етнічне походження письменника не вписується у його національну самосвідомість – і багато інших неоковирностей. Очевидним на перший погляд культурним явищем є сумісність у будь-якій національній літературі домінантної мови з тою мовою, якою створюється ця література: німецька мова у літературі Німеччини, французька у літературі Франції і так далі. Однак існують також країни, де державних або офіційних мов є декілька: Швейцарія, Бельгія, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Кіпр – у **Європі**, Канада, Парагвай, Болівія, Перу, Гаїті – в **Америці**, ПАР, Зімбабве, Кенія, Намібія, Еритрея – в **Африці**, Індія, Сінгапур, Ізраїль, Пакистан, Філіппіни – в **Азії**, Нова Зеландія, Фіджі, Папуа Нова Гвінея – в **Океанії**. І тут цілком закономірно співіснують літературно-культурні феномени, що висвітлюють саме свій лінгвальний сектор: англоканадська та франкоканадська літератури у Канаді, наприклад. Або ж написані німецькою, французькою, італійською і навіть ретороманською мовами літератури Швейцарії, у кожній з яких є свої неабиякі досягнення аж до Нобелівської премії.

Натомість зовсім неочевидним є фактор укритої багатомовності у цілком, здавалось би, моноетнічних з діда-

прадіда країнах. **Іспанська** література – це не тільки кастильський Сервантес, але й каталанський Сальвадор Еспріу, баскський Бернардо Ачага, галісійська Росалія де Кастро, кожен з яких має своє місце у національній свідомості усього іспанського народу. Література Мольєра і Бальзака висловлювалася не тільки **французькою** мовою, хоча культурна централізація і у монархіях, і у республіках була однаково потужною, але й різноманітними варіантами суржиків та мішанок, особливо у творах вихідців з колишніх арабомовних французьких колоній. **Британська** література від джерел, на рівні формування англійської мови, була полілінгвальною, з багатьма зовнішніми формантами: саксонським, французьким, латинським, валлійським, гельським, шотландським, ірландським. Значна частина тих народів історично ще й вороже наставлена до носіїв мови суто англійської. А твори, скажімо, Роберта Бернса, написані так званою шотландською рівнинною мовою, залишаються прикрасою літератури британської. **Німецький** національний менталітет завжди відзначався суворим ригоризмом, однак не забуваймо, що єврейський їдиш і виріс з німецької, і приніс до світової літератури класику Генріха Гейне та Ліона Фейхтвангера. **Італійська** література посідає перше у історичній черзі місце за латинською, тому тривалий час мав місце законний білінгвізм, але й пізніше, після Данте і Петрарки, класики не гребували венеційською мовою (Карло Гольдоні), неаполітанська, умбрійська, фріульська також знаходили своє місце у мозаїці італійської культури. Література **США** від самого початку була іммігрантською, тому – багатомовною. Тож не дивно, що лауреати Нобелівської премії Іцхак Башевіс Зінгер та Володимир Набоков писали спершу своїми рідними мовами, їдиш та російською, а вже потім – англійською.

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА У РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Польська література у стосунках з українською.

Було б ілюзією очікувати, що в українській чи польській літературах справи підуть якимось принципово іншим чином. Тим більше, що історія точилася так, що статус державності далеко не завжди супроводжував формування національних ментальностей обох народів. І смуги, де вершилися долі і націй, і їх культурних поведирів, були широкими та легковажно змінними.

Епоха династії П'ястів (966–1385) будувала і державу, і народ. Доба Ягеллонів (1385–1569) знаменує розквіт польської культури та мистецтва, невинно цей період усіх європейських народів звать Відродженням. Золотий вік польської культури, зокрема – бароко, припав на добу Речі Посполитої обох народів (1569–1795). Сумний період польської бездержавності (1795–1918) натомість дав дивовижні плоди у літературі. Карколомна історія Польщі ХХ століття аж до сьогодення продемонструвала як найвищі злети польського духу, так і винятково похмурі сторінки.

Увесь цей час поруч, перетинаючись та перекручуючись, нуртувала історія народу українського. Не маючи на меті аналізу літератури української, згадаємо тільки те, що від часів Русі (Київської), Гетьманату, спільної з польськими долі українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, коловерті двох світових війн, де українці і поляки були і ворогами, і побратимами, польський культурний дух і мотивував, і пригнічував дух український. І нічого дивного у цьому нема. Змагальницька основа обох національних характерів, завойовницька інтенція польської сарматської шляхти і українського козацтва, закріплена навіть у сучасних державних гімнах, споконвіку провокувала сусідів-суперників до конкурентної борні. Як на полі битви, так і на сторінках літературних творів.

Однак традиційно склалося так, що історик літератури, пишучи том, наприклад, «Історія української літератури 18 століття», аналізує виключно україномовні твори і практично завжди ігнорує написане будь-якими іншими мовами, навіть якщо це було створене там ж, в Україні, у тому самому 18-му столітті і про ті самі явища, що і у щирих українців. Власне, ідея цього тексту полягає у тому, щоби запровадити до історико-літературної національної свідомості фактор наявності у культурному побуті як письменників, так і читачів феномену «іншої культури». Національна свідомість від самого моменту свого виникнення в історії людства завжди формувалася в оточенні та взаємодії з національними свідомостями інших націй. Класики німецької філософії вперто стверджували, що людина починає усвідомлювати сама себе тільки і виключно у порівнянні з іншою людиною. Націй це стосується тою ж мірою.

Хочу навести приклад, який декому може видатися сумнівним. У радянських університетах студенти-філологи слухали курс «Література народів СРСР». Звісно, головною ідеєю цього задуму було формування свідомості «радянської людини», виховання так званого пролетарського інтернаціоналізму і таке інше. Але майбутні вчителі мови та літератури, окрім російської, української та світової літератур, набували знання про грузинську, вірменську, латиську, білоруську і так далі класику, про яку у шкільній програмі не було ані слова. Переконали, що наявність у навчальних планах нинішніх студентів філологічних спеціальностей дисципліни «Література народів України» могла б створити більш об'єктивну картину національного менталітету сучасного українця, для якого культурна діячронія і синхронія українських євреїв, німців, болгар, румунів, ромів, які посідають позицію національних меншин, поряд з корінними народами України – українцями, кримськими татарами, караїмами та кримчаками, є невід'ємною

часткою національної свідомості. Нинішня Україна є моноетнічною державою, у якій, за результатами єдиного перепису населення, 77,8 % становлять власне українці.

І ці національні меншини, включаючи поляків, протягом усієї історії України як країни мали що сказати про своє життя, своє співіснування з українцями, лагідне чи конфліктне, і власне – казали. У творах літератури, що становили і становлять частку літературного процесу України.

Почати варто з Яна Длугоша, який на перший погляд не має аніякого відношення до України, ніколи на теренах її не жив, до русинів як частини демосу Речі Посполитої ставився як усі шляхтичі 15 століття, тобто – особливих заслуг перед історією України не має.

Але він написав 12-томову «Хроніку Длугоша» – «*Annales seu cronicae incluti regni Poloniae opera*», латиною, звісно, де посилався на різноманітні хроніки та літописи, які були не доступні навіть більш пізнім дослідникам. І власне його наукова ретельність, коли він описував епізоди

польського співжиття з княжою Руссю, праматір'ю України – є неоціненним фактором відновлення об'єктивної картини європейської історії та місця у ній українського народу. Тому що, нема де правди діти, легендарна «Повість минулих літ» та пов'язані з нею літературні твори цієї доби є розповідями, які історики здебільшого сприймають «z przymrużeniem oka» («крізь пальці»). І тут Ян Длугош як у певному сенсі стороння особа й стає тим незаперечним аргументом для того, аби засвоїти ці сторінки історії, якими б різкими вони не видавалися.

До тої ж доби належав філософ та богослов Григорій Петрович Сяноцький-Стременчук (Grzegorz z Sanoka), архієпископ Львова, засновник гуманістичного філософського гуртка, який впроваджував ідеологію ренесансного гуманізму, досить несподівану для католицького клірика.

Біографію ж Григорія Петровича львівського та дунайського періоду у книзі «Життя і звичаї Григорія Сяноцького» написав італієць Філіп Буонакорсі Калімах, який

сам не цурався красного письменства, особливо описуючи свої любовні пригоди з галицькою дівчиною Фаніолою. Постають цього рухливого тосканійця, одного з засновників першого у світі Клубу письменників «Sodalitas Litteraria Vistulana» («Надвіслянське літературне товариство»), активно цікавилися як польські (Францішек Яворський), так і українські історики, літератори і журналісти (Ігор Клек, Галина Пагутяк).

Перший повністю польськомовний письменник, батько-засновник польської літератури Міколай Рей з Нагловіц (нині – Свентокшиське воєводство) насправді народився у Журавному (нині – Стрийського району Львівської області), тобто – в Україні.

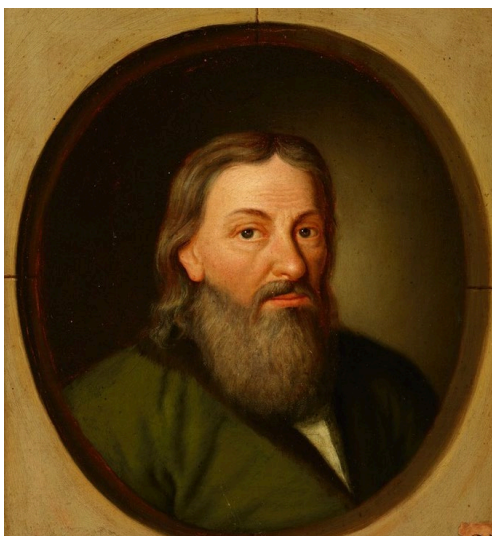
Звісно, для 1505 року обидва села перебували на території Польщі, і принципової різниці між ними не було. Це з ретроспективи часу ми бачимо, що Журавно таке ду-

же українське селище, а Нагловіце – зовсім навпаки. Боюся, що обидва тоді були цілком польськими. Для українського вуха Журавно – хоча б зрозуміла етимологічно назва. Але вона зрозуміла й для вуха польського.

Миколай Рей у XVI столітті створював перш за все польську літературу і польську мову, будучи шляхтичем і дідичем і тих обох селищ, і ще декількох нині теж українських, але подарованих йому польськими королями за літературну працю. Русини, які у масі своїй говорили польською мовою, і не могли зацікавити його ані як активного політичного діяча, ані як пропагандиста живої народної польської мови (*«Нехай всі народи знають, що поляки – не гуси, що свою мову мають»*). Звичайно, можна припустити, що як депутата сейму від руського та галицького воєводств його могли інтригувати цивілізаційні та культурні проблеми хлопів-русинів. Але доказів цьому нема. Протестантський, тобто – суто європейський, світогляд Рея, який і спонукав його до національного, польського дискурсу, аж ніяк не давав причин цікавитися уніатськими, тим паче – православними сюжетами з життя невидимих у соціальному побуті раннього Ренесансу русинів. Натомість, об'єктивно кажучи, цей протестантський, тобто – запекло антикатолицький пафос епіграм Рея з книги *«Пустощі»* (*«Figliki»*), збігався з формуванням у свідомості українців того часу, які ще й не усвідомлювали себе як етнічну окремішність, розуміння права на *«іншість»*, права не бути поляком, не бути католиком. Саркастичні тексти *«Баба, що плакала в костьолі»*, *«Ксьондз навчас хлопа вірити у святу трійцю»* і тому подібні несамовито некатолицькі вірші, у яких союзником антипапіста Рея виступає як правило селянин, хлоп. А хлоп – то не пан. І дихотомія *«хлоп-пан»* незабаром стане точно дихотомією *«українець-поляк»*. От така латентна українськість польського класика Миколая Рея. Можна ще зазначити, що аура особистості, особливо –

особистості видатної, живе і після завершення земного шляху. У містечку Микулинці Тернопільської області на католицькому цвинтарі біля костюлу є могила, мабуть, останніх з роду Реїв: Мечислава і Юзефи, власників Микулинців у 1830-і роки.

Уродженець історично руського міста Перемишля Станіслав Оріховський залишив по собі, як то часто бувало, в основному легендарний вислів «*Gente Ruthenus, natione Polonus*» («Руського роду, а польського народу»), який надихав галичан ХІХ століття до культурної самоідентифікації, яка не збігалася з поглядами релігійного публіциста століття ХVІ, але приваблювала своєю парадоксальністю.

Оріховський був автором праць для читача елітного, освіченого та зацікавленого у питаннях релігійного права, тому навряд чи можна казати про його популярність в народі. Однак літератор, що підписувався «Оріховський-Роксолан», для американського історика Сергія Плохія був прикладом *«тривкості руської ідентичності на землях Польського королівства та її здатність асимілювати нових зверхників – польську шляхту»*.

XVI-XVII століття для Польщі було добою вельми бурхливою – утворення Речі Посполитої, конфлікти з Московією, Османською імперією, Швецією – тож нічого дивного, що на хвилях соціальних штормів не завжди вдавалося зберегти себе субстанції тендітній та делікатній – красному письменству. Ціла низка авторів, які були синами свого часу, встигли зафіксувати у слові себе і історію, але не встигали здобути визнання у сучасників. Декому пощастило виплисти на поверхню літературного життя через століття, а то й два-три.

Зокрема, чітко потрапляє до когорти польської літератури України народжений у селищі під Львовом Миколай Семп-Шажинський, сучасники якого не встигли розпізнати його як поета. Невеличка книжечка, видана братом, мало не загубилася у часі і просторі, була віднайдена і перевидана через понад двісті років – і тут же загублена. Що викликало масу сумнівів, до того ж мова його віршів була для 16 століття аж надто модерною. Зрештою, не відкидаючи фактору геніальності поета, звертаємо увагу на насиченість книжечки, яка частково вже видана українською, іменами, топонімами та подіями, якими рясніє історія українська. Проживши сумно мало літ, поет не встиг одержати власного відбиття у живописному зображенні. А те мальовидло дев'ятнадцятого століття, на якій зображений хирлявий хлопчисько із лірою в руках, аж ніяк не відповідає, на нашу думку, ані потужній міці його лірики, ані закладеній у прізвисьці («Семп», «Сєр» – «шуліка», «хижий птах») амбіції. Тому разом зі штучним інтелектом дозволили собі створити візуальний образ поета, який умістив би у собі і сарматську шляхетність, і ренесансну освіченість, і родову агресивність:

По Україні, особливо – Галичиною, густо насипано пам'яток архітектури, пов'язаних з родом графів Потоцьких, які відзначилися і як магнати, і як військові, і як діячі культури. Серед них поет 17 століття Вацлав Потоцький, який попри активне політичне життя відзначався рекордним для свого часу обсягом написаного – і настільки ж малою кількістю надрукованого за життя.

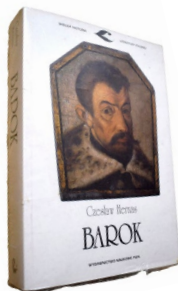
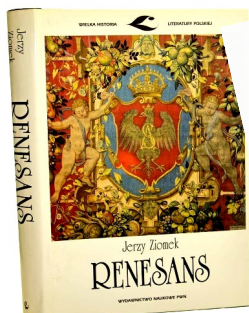
Для України він цікавий перш за все величним епосом «Хотинська війна», де автор, намагаючись героїзувати польських провідників Ходкевича і Любомирського, проявив себе об'єктивним майстром слова і розповів про роль козацького війська на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним у війні з Османською імперією.

Були у 17 столітті й суто барокові автори, такі як Каспер Твардовський, наприклад, який у своїй творчості пройшов шлях вишуканих пошуків себе від еротичної поезії («Уроки Купідона»), через навернення до побожності («Човен молоді») аж до гімну стояння перед Богом на колінах («Смолоскип Божественної Любові»). Та навіть факт народження у Самборі та проживання у Львові так і не зробили поета частиною історії української культури, бо усі його поетичні блукання відбувалися або у спогадах античності, або у мріях християнства.

ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ

Очевидно, що ці міркування не претендують на вичерпність з двох причин:

1. Історія польської літератури є добре описаною та не до кінця структурованою. Достатньо тільки глянути на томи «Ренесанс» і «Барокко» у серії «Велика історія польської літератури», не кажучи вже про те, щоби відчуті їхню вагу.

Але поважні дослідники постійно нарікають на те, що їм бракує і фактичного матеріалу, бо він загубився у надрах часу, і усталених теоретичних концепцій, які б дозволили їм позбутися тягаря минулих генерацій. Вистачає сказати, наприклад, про те, що у нашому матеріалі йдеться про події, які здебільшого відбувалися на теренах, що мають у польській свідомості назву «Східні Креси». Але у польсько-українському дискурсі цей термін не є остаточно політично коректним. І що з цим робити, не знають на разі по обидва боки кордону.

2. У традиційній історії української літератури не існує станом на теперішній час феномену «Література народів України». Не існує з багатьох причин, в тому числі – політичних. Внаслідок цього ми змушені шукати для презентації нашого матеріалу теоретично, історично та політично прийнятні формулювання, кордони та способи добору текстів. А писання наукового чи науково-популярного тексту, у процесі якого треба постійно озиратися на внутрішнього цензора, погодьтеся, не сприяє ані повноті, ані коректності, ані достовірності аналізу. Але мусимо у будівлю храму науки класти свої цеглинки незалежно від погоди і настрою.

І крім того – продовження буде. На нас чекають нові сторінки польської літератури України. Які стають такими за умови одного або усіх критеріїв:

вони є явищами, які виникли на території України (у кордонах 1991 року), тобто – **в Україні**;

вони є феноменами культурно-історичного побуту України, тобто – **про Україну**;

вони є доцільними для формування об'єктивного національного менталітету, тобто – **для України**.

Саме цим і будемо керуватися.